

УДК 340.122+340.123

Троцька А. І., здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

Trocka A., Researcher of Philosophy of Right and Legal Logic Department of National Academy of Internal Affairs

Є. ТРУБЕЦЬКИЙ І ПРИРОДНИЧО-ПРАВОВІ ІДЕЇ СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН

Y. TRUBECKIY AND NATURALLY LEGAL IDEAS OF ANCIENT ROMANS

Розглянуто малодосліджені питання впливу природничо-правових ідей римських юристів на вітчизняну філософію права кінця XIX – початку XX ст. Доведено, що в межах вітчизняної філософії права слід дотримуватися думки про опосередкований вплив античної теорії природного права на формування як загальноправових, так і філософсько-правових концепцій вітчизняних мислителів. Акцентовано увагу на філософсько-правовій концепції Є. Трубецького, наукові доробки якого були спробою реабілітації природничо-правових ідей в тогочасній вітчизняній правовій думці.

Ключові слова: право, природне право, позитивне право, природничо-правова теорія, римські юристи, Є. Трубецький.

Рассмотрены малоисследованные вопросы воздействия естественно-правовых идей римских юристов на отечественную философию права конца XIX – начала XX в. Доказано, что в рамках отечественной философии права следует придерживаться мнения об опосредованном влиянии античной теории естественного права на формирование как общеправовых, так и философско-правовых концепций отечественных мыслителей. Акцентируется внимание на

философско-правовой концепции Е. Трубецкого, научные труды которого были попыткой реабилитации естественно-правовых идей в современной ему отечественной правовой мысли.

Ключевые слова: право, естественное право, позитивное право, естественно правовая теория, римские юристы, Е. Трубецкой.

The article is devoted to the little explored the impact of natural law ideas of Roman jurists on the national philosophy of law the late nineteenth and early twentieth century. It is shown that within the national philosophy of law should adhere to the views of indirect influence of ancient natural law theory on the formation of common as well as philosophical and legal concepts of national thinkers. Special attention is paid to the philosophical and legal concept E. Trubeckogo, scientific handling of which were attempts to rehabilitate the natural law ideas in contemporary native legal opinion.

Distinguishing natural and positive law is found already in the Greek philosophers, is repeated in the Roman lawyers, developed in the Middle Ages and in modern times dominates. However, the unity of the ideas do not provide a unified content of natural law over the centuries. The difference content of natural and positive law can be seen in the views of the Sophists (underlined convention, with respect to any positive law), Socrates, Plato and Aristotle exercises («natural» definition of the rights of different nations have, of necessity, and irrespective of the human mind), the Stoics, Roman lawyers, Thomas Aquinas.

Natural law for E. Trubeckogo has a complex, hierarchical, pyramidal structure. At the top of the pyramid - the God of his Christian understanding. Next is the eternal, absolute and unchanging moral law, and further, to the base of the pyramid are various specific historical people's ideas about truth and justice, and based on their beliefs about the principles of the organization of society and the state, the place and role of personality in them. And the more recent views are broader and richer in content earlier. This is proved by the fact that society is progressing in the area of morality, and consequently, in estestvennopravovyh views .

Natural law is, based on generally accepted ideals of goodness and justice system of beliefs about the principles of the organization of

society and the state, and the place and role of personality in them. Moreover, this belief system is expressed as a natural and positive law. They are not separated from each other. They act as a struggling opposites in a single historical process of development rights. Natural law plays the role of content, and positive law - the forms. They can say, dialectical interaction determines the course of development of law throughout the history of mankind.

Natural law as the content of the right is characterized by moments of unconditional and conditional. Unconditional acceptance of such values is in the right, as a human being, its prosperity and freedom.

Keywords: law, natural law, positive law, natural law theory, the Roman jurists, E. Trubetskaya.

Сучасна правова наука неможлива без осмислення та використання надбань попередньої правової теорії, зокрема це має безпосереднє відношення і до «рецепіювання» ідей римських юристів вітчизняними філософами і правознавцями. Основним чинником такого тісного зв'язку між минулим і теперішнім правової теорії є те, що ми є свідками активізації правового діалогу різних правових культур (як у хронологічному, так і просторовому вимірах). При цьому, ми будемо виходити із розуміння правової культури, за аналогією із поняттям культури, яке було сформульоване В. Біблером. Тому, правова культура, є «формою одночасного буття, спілкування людей різних – минулих, теперішніх і майбутніх – культур (кожна з яких є ... Див. початок визначення)» [1]. Окрім цього, ідейним підґрунтям цього діалогу є європейська концепція природного права та прав людини. Значимим є те, що загальні принципи римського приватного права конкретизували морально-правові настанови римо-античної культури. Основними серед яких можна виділити принципи гуманізму (*humanitas*) і добродітності (*benignitas*). Не потребує додаткової аргументації твердження про «вічність» цих правових принципів, а тому їх дослідженню приділяли і приділяють значну увагу вітчизняні правознавці.

Питання теоретичного опрацювання римо-античного спадку в аспекті його природничо-правових уявлень в межах вітчизняної філософії права ще не набули поширення та не стали об'єктом наукового зацікавлення. Сьогодні в науковій літературі

можна знайти фрагментарні розробки цієї проблеми (Д. Прокопов, А. Тихолаз), чого не можна сказати про філософсько-правові дослідження другої половини ХІХ–початку ХХ століття, в яких багато уваги приділялося власне природному праву (Б. Чичерін, Є. Трубецький, К. Неволін та ін.).

Теорія природного права займає чільне місце в історії філософсько-правових концепцій, але при цьому не була незмінною. На думку сучасного вченого Е. Кузнецова, слід мати на увазі, що «на зміну незмінному праву природи прийшло природне право із мінливим змістом. Однак, ця теорія, подібно птахові Феніксу, постійно відроджувалася із попелу, навіть тоді, коли її противники святкували, здавалося остаточну перемогу над нею» [2, с. 194].

Специфіка елліно-римського способу мислення в осмисленні природного права дозволяє говорити про те, що стародавні римляни розуміли природне право у генетичному та функціональному аспектах. Щодо генетичного аспекту, то він виокремлює первинне та похідне, в той час, як функціональний дозволяє вирізнити головне і побічне. Разом з цим, слід мати на увазі, що стародавні греки та римляни під природним правом розуміли те, що за своїм походженням було первинним і водночас функціонально головним. Доказом цієї тези слугує сентенція: «Природне право – це те, чому природа навчила всіх живих істот» (D.1.1.1.3). Хоча в подальшому спостерігається протиставлення генетичного і функціонального аспектів: природне право (*ius naturale*) проголошується «спільним для всіх тварин», а право народів (*ius gentium*) має місце лише в людському суспільстві, воно «лише для людей (у їхніх відносинах) між собою» (D.1.1.1.4).

В основу давньоримського розуміння природного права було покладено вчення стоїків про природний закон етичного характеру, який розлитий у всій світобудові. При цьому слід мати на увазі, що не дивлячись на певні схожі моменти у трактуванні природного права, єдиного і загальноприйнятого розумінні цього феномену в межах Стародавнього Риму знайти неможливо, а текстувальні закріплення його вимог в позитивно-правовому матеріалі різноманітні і дуже часто казуїстичні. Щодо суто юридичного аспекту розуміння природного права римлянами, то

слід відзначити, що кожний окремий представник римської юриспруденції послуговувався власними уявленнями про незмінне і вічне право. Також особливістю римо-античного уявлення про природне право було те, що їм (римлянам) було притаманне органічно-цілісне розуміння світу. Тому право, з онтологічної точки зору, розумілося як частина життєвого процесу, основне призначення якого полягає у підтримці та впорядкуванні соціального життя.

Теорія природного права, яка має в своїх витоках вчення староримських юристів, в подальшому була переосмислена Аквінатором в ідеї «природного закону», стала панівною в Новий час, досягла вершини свого теоретичного осмислення у працях класиків німецької філософії права та залишила значний слід у вітчизняній філософії права. Спільним моментом у пошуках сутності природного права у всі часи було намагання віднайти диспозиційний принцип і масштаб позитивного права. Безперечно, що змістовне наповнення поняття «природне право» має свої особливості в межах конкретного соціокультурного простору, тому його сучасне розуміння в межах вітчизняного правознавства суттєво відрізняється від поняття римо-античного «*ius naturale*». Проте, слід зауважити, що «поняття природного права» «працює» у всіх історичних моделях осмислення права і правової дійсності. Це поняття, так само як явище природного права, і до сьогодні залишаються неоднозначними з точки зору їх наукового трактування та змістовного наповнення. Єдність у розумінні природного права у всі часи визначається тим, що воно розуміється (з достатньою логічною аргументацією, чи на рівні інтуїтивного осягнення) як такий морально-правовий імператив, який перевершує позитивне право, тобто природне право.

Як справедливо зауважує В. Лапаєва, в процесі історичного розвитку античний раціоналізм, який представлений давньогрецькою філософією та римським правом, заклав основи розуміння справедливості як рівності, зазнав серйозного впливу з боку християнства, зокрема ідеї милосердя. Тому для вітчизняної філософсько-правової думки притаманним є поєднання античної та християнської традицій. Це явище представляє собою еkleктичне поєднання в межах природничо-правової доктрини правового принципу формальної рівності та ідеї милосердя. В

силу цього природне право у вітчизняній традиції набуло морально-правового характеру [3].

Філософське осмислення природного права має, в силу своєї метафізичності, незмінну рису в усі історичні часи. Йдеться про дослідження і виклад у теоретичній формі загальних засад права, а відтак і першопочаткових законів, які б були дієвими як для людей в процесі їх соціальної взаємодії, так і для суспільства в цілому. Вітчизняна традиція осмислення права, природного в тому числі, своєрідна, у порівнянні із західноєвропейською філософсько-правовою культурою, витоки якої сягають античної доби. Саме давньогрецька філософія і римська юриспруденція значною мірою вплинули на природно-правовий тип право розуміння, який набував різних модифікацій і моделей, але при цьому зберігав своє ідей ядро: визначальною є гуманістична, людино центрична орієнтація в розумінні права як форми індивідуальної свободи особи. Вітчизняна ж філософсько-правова та юридична думка розвивалася в межах системоцентричної, на основі візантійської духовності, традиції, в межах якої право розуміється як сила, що стоїть над людиною [3].

У вітчизняній філософії права можна віднайти розробки ідеї природного права у тісному зв'язку права і моралі, що може підтверджувати опосередкований вплив ідей давньоримських правових ідей на погляди вітчизняних мислителів. Хоча слід мати на увазі, що природничо-правова традиція не мала глибокого коріння та поширення у вітчизняній правовій науці. Що власне пояснюється відсутністю сильного впливу античності (у формі політико-правових ідей давньогрецької філософії і римського права), характером державної влади, що і вплинуло на досить слабкий слід природничо-правових ідей в середовищі дореволюційних юристів. Але при цьому спостерігається розвиток ідей природного права такими мислителями як: П. Новгородцев, Б. Чечерін, І. Ільїн, але через призму кантіанського і гегелівського розуміння ідеї природного права. Після жовтня 1917 року в межах вітчизняного теоретичного поля для природного права місця не знайшлося [4].

Теорія природного права, сягаючи своїм корінням римо-античної доби, в кінці XIX століття багатьма вважалася архаїчною. Є. Трубецький (професор університету св.

Володимира) одним із перших, хто у вітчизняній суспільствознавчій думці «реабілітував» ідею природного права, ґрунтуючи свою концепцію на ідеях В. Соловйова і Б. Чичеріна та доводив неможливість існування права без визнання духовної природи людської особистості. Тому будь-який позитивізм в праві веде до руйнування самої його ідеї, оскільки в позитивізмі відсутній суб'єкт – носій безумовної цінності.

Розробка ідеї природного права Є.Трубецьким було продовженням його роздумів над сенсом життя, в межах яких чільне місце займає і питання сутності і природи права як вияву Абсолютного в людському суспільстві, яке не є досконалим. Тому і право, як все, що існує в світі, є неідеальним і недосконалим. Потреба в осмисленні сутності права і сприяла виникненню самостійному науковому напрямку – філософії права, основне завдання якої – створення ідеалу правопорядку. За своїм змістом і характером філософія права є виразом природничо-правових конструкцій, які складають частину філософського знання, а свій початок філософія права бере в античності [5].

Є. Трубецький в своїх «Лекціях з енциклопедії права» піднімає питання про природне право як про центральне і життєве питання філософії права, яке було предметом дискусії філософів і вчених з моменту його окреслення. В загальному екскурсі в історію питання природного права мислитель значну увагу приділяє позиції римських юристів, які, на думку філософа, сприйняли ідею природного права із грецької філософії. На думку Є. Трубецького, римські юристи чітко розмежовували право позитивне і право природне, визнаючи останнє виразом природи людського розуму і людських відносин. Разом з цим, мислитель вказує на таку особливість природничо-правових поглядів стародавніх римлян, як відсутність чіткості у самому понятті природного права. «Поняття про природне право у римських юристів було доволі плутаним та хистким: вони то відмежовували природне право (*ius naturale*) від загальнонародного (*ius gentium*), то ототожнювали те і інше: вони то розглядали *ius natural* як ідеал, до якого має прагнути позитивне, чинне право, то вбачали в першому частину останнього» [6]. Природне право для римських юристів, в інтерпретації Є. Трубецького, було сукупністю «вічних норм правди». В той час як норми позитивного права часто суперечать

цим вічним нормам, або не відповідає їх вимогам. В суттєвій відмінності норм позитивного і природного права філософ, на основі детального аналізу римського права та римської юриспруденції, вбачає свосередню слабкість римської теорії природного права. «... з точки зору природного права не повинно бути ні рабів, ні панів; але між тим у всіх народів існують відмінності класів, існує і рабство. В цьому ряд юристів вбачали основну відмінність *ius naturale* від *ius gentium*, тобто від права загальнонародного: з точки зору *ius naturale* всі взагалі повинні бути вільними, в той час як *ius gentium* закріплює свободу лише за деякими класами» [6, с.12].

Є. Трубецький приходить до висновку про те, що античні мислителі схилилися до думки про те, що істинним правом може бути лише справедливе право. Відносини в суспільстві не завжди є справедливими, і несправедливість відносин знаходить свій вираз насамперед в людських (позитивних) законах. Але при цьому античні мислителі були переконані в тому, що право не може бути несправедливим, оскільки право завжди є справедливим, а закони можуть бути як справедливими, так і несправедливими. Тому попри певні розбіжності римські юристи сходяться в тому, що норми природного права кореняться в природі людського розуму: «Визначаючи поняття природного права то ширше, то вужче, римські юристи сходилися, однак, в тому, що норми природного права кореняться в самій природі людського розуму, а тому настільки ж вічні і незмінні, як і закони логіки» [6, с. 28].

Таким чином, вітчизняна правова традиція природного права XIX-XX століття так чи інакше тяжіла до загального положення, яке явно може і неформулюватися: загальні і первоначала права дедукуються із природи та призначення людини, а також її відношення до життя і світу, а основний момент процесу дедукції полягає в тому, щоб це зробити завдяки мисленню, яке б спиралося на аналіз цих засновків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библер В. С. Диалог культур [Электронный ресурс] / В. С. Библер. – Режим доступа : <http://www.culturedialogue.org/drupal/ru/Vocabularies/6/52>.

2. Kuznetsov E. V. Estestvennoe pravo: istoriya i sovremennost' / Aleksandrov A. I., Kuznetsov E. V. Vyzov zakonu XXI veka. – M., 1998. – S. 195–196.

3. Лапаева В. В. Российская философия права в контексте западной философско-правовой традиции / В. В. Лапаева // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2011. – № 1. – С. 4–13.

4. Щупленков Н. О. К вопросу содержания понятия естественного права в трудах отечественных мыслителей второй половины XIX – начала XX века / Н. О. Щупленков // NB: Вопросы права и политики. – 2014. – № 4. – С. 170–207.

5. Russkaya filosofiya prava: filosofiya very i нравstvennosti / A. P. Al'bov, D. V. Maslennikov, V. P. Sal'nikov, A. I. Chislov, S. V. Filippova. SPb., 1997.

6. Трубецкой Е. Лекции по энциклопедии права / Е. Трубецкой. – М., 1909.